

דיוקים באופן הכתיבה בתורה

דרך לוגית להיסקים הלכתיים בביאור הרלב"ג לתורה

- א. פתיחה
ב. לימוד מכתובה כך ולא אחרת
1. גט שחרור לעבד כנעני
2. שור שאין לו בעלים
ג. סיכום

א. פתיחה¹

בפתיחה לביאור התורה מציג הרלב"ג שיטה חדשה לקשור בין התורה שבעל-פה לתורה שבכתב.

שיטה זו מהווה חלופה למידות שהתורה נדרשת בהן, שלא כולן לוגיות בעיניו של הרלב"ג (בראשית, עמ' 5).²

¹ פתיחה זו כמעט כלשונה הופיעה במאמרי "המקרא מפרש את עצמו – על דרך מדרכי היסק הלוגי בביאור הרלב"ג לתורה", מעלין בקודש יט (אדר התש"ע), עמ' 101-119. אכן המאמר הנ"ל מבוסס על דיון מקיף בכל הנושא (הכולל גם את הדוגמאות שתוצגנה להלן) שהוצג בעבודתי: פרשנות הלכתית על דרך הפשט בביאור הרלב"ג לתורה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, תשס"ח. בינתיים, פרסמתי מאמרים אחדים המבוססים על עבודה זו והם מעודכנים יותר: ראה מאמרי: "פילוסוף איש הלכה ופרשן מקרא – רבי לוי בן גרשום וביאורו לתורה", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום כ (תש"ע), עמ' 188-167; "גדר השה לא ידבק על השה השחוט" – על היסקים הלכתיים בביאור הרלב"ג לתורה", מגדים נב, אדר ב תשע"א, עמ' 81-103; "כי בזה תתישב הנפש יותר" – על חלופה למידות שהתורה נדרשת בהן בביאור הרלב"ג לתורה", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום כא (תשע"ב), עמ' 255-284; "על עונשין ועל אזהרות, על דרך נוספת מדרכי היסק הלוגי בביאור הרלב"ג לתורה", מעלין בקודש כג (אדר התשע"ב), עמ' 131-149; "מדוע יצר הרלב"ג דרך חדשה לקשור תורה שבעל-פה לתורה שבכתב?", פעמים 130 (תשע"ב), עמ' 9-27.

² כל הציטוטים מביאור הרלב"ג לתורה הם על פי מהדורת מעליות: חמישה חומשי תורה עם ביאור הרלב"ג לתורה: ספר בראשית, מהדורת ברוך ברנר ואלי פריימן, מעלה אדומים תשנ"ג; ספר שמות (2 כרכים), ספר ויקרא (2 כרכים), ספר במדבר, מהדורת ברוך ברנר וכרמיאל כהן, מעלה אדומים תש"ס-תשס"ט. ספר דברים מצוי בהכנה.

דיוקים באופן כתיבה בתורה

כי כבר יוכל האדם להפך כל דיני התורה בכמו אלו ההיקשים, עד שאפשר בהם לטהר את השרץ.

שיטתו היא לסמוך את ההלכות "אל פשוטי הפסוקים אשר אפשר שיצאו הדינן האלו מהם, כי בזה תתישב הנפש יותר" (שם).

אכן, מדגיש הרלב"ג (שם), שאין בשיטתו ערעור על סמכותם של חז"ל:

ואין בזה יציאה מדרכי רבותינו ז"ל, כי הם לא כיונו כמו שאמרנו שיהיה על כל פנים מוצא הדינים ההם מהמקומות אשר סמכו אותם להם, אבל הם אצלם מקובלים איש מפי איש עד משה רבינו עליו השלום, וביקשו להם רמז מהכתוב.

מקור ההלכות הוא המסורת, והן שיטתם של חז"ל והן שיטתו שלו הן בגדר אסמכתא, שההבדל בין זו לזו הוא אך ורק ענין של טעם אישי.

חידושו הגדול של הרלב"ג בתחום זה הוא בהעמדת חלופה למידות שהתורה נדרשת בהן בדמות תשע דרכי היסק לוגיים ("מקומות" בלשוננו). אמנם הרלב"ג משתמש בדרכו זו לא רק בהקשר ל"מקומות" שקבע אלא גם במקומות אחרים. הצד השווה לכל המקרים, היא השאיפה להסיק את ההלכות מפשטי המקראות.

להלן נציג שתי דוגמאות לשיטתו של הרלב"ג שלא נלמדו בדרך ה"מקומות", ולכבוד הביטאון "מעליות ל" העוסק במסכתות שנלמדו בשנים האחרונות בישיבה, גיטין ובבא קמא, אף ננקוט דוגמאות ממסכתות אלו. אכן יש גם צד שווה בדוגמאות אלו כפי שנראה להלן, והוא שהרלב"ג מציג בהן כתיבה חלופית שיכולה היתה התורה לכתוב, ומכך שבחרה דווקא באופן שבו בחרה לכתוב את הדברים ניתן ללמוד הלכות.

ב. לימוד מכתבה כך ולא אחרת

1. גט שחרור לעבד כנעני

עבד כנעני יוצא לחופשי בשן ועין; כך כתוב בפרשת משפטים (שמות כא, כו-כו):

וְכִי יִפֶּה אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ אוֹ אֶת עֵינָו עַבְדּוֹ אוֹ אֶת עֵינָו וְשָׁחַתָּה לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינָו. וְאִם שָׁן עַבְדּוֹ אוֹ שָׁן אֶמְתּוֹ יִפִּיל לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת שָׁנוֹ.

האם יש צורך בגט שחרור לעבד הכנעני ביציאתו לחופשי או שמא יציאתו היא ללא גט שחרור? נחלקו בדבר תנאים כפי שמובא במכילתא דר"י (מסכתא דנזיקין פרשה ט – עמ' 279).³

³ ראה גם: קידושין כד ע"ב וגיטין ע"ב.

'לחפשי ישלחנו', שומע אני יכתוב לו גט שחרור? תלמוד לומר 'תחת עינו'. ר' אליעזר אומר: נאמר כאן 'שילוח', ונא' להלן 'שילוח' – מה להלן גט אף כאן גט.

כלומר, נחלקו תנא קמא ור' אליעזר האם עבד שאדונו הוציא לו את עינו יוצא לחפשי בגט שחרור או בלא כלום. תנא קמא סובר שהיציאה לחפשי היא "תחת עינו" ומשמע שבלא גט שחרור, ור' אליעזר למד גזירה שוה משילוח אשה שהוא יוצא בגט ("וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִי־תֵת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ")⁴ שאף במקרה זה שגם כן כתוב בו שילוח ("לחפשי ישלחנו") השילוח הוא בגט. להלכה נפסק שצריך גט שחרור.⁵

הרלב"ג אכן הצריך גט שחרור, אך למד את הצורך בגט זה מפשט המקרא על ידי תשומת לב ללשון התורה, שבחרה להביע את היציאה לחופשי דווקא באופן זה ולא באופן אחר; כך כתב:⁶

ולפי שאמר 'לחפשי ישלחנו', ולא אמר "יצא לחפשי", למדנו שהאדון צריך לעשות דבר יקנה בו העבד גופו מהאדון; וזה לא יתכן שיהיה כי אם בשטר שחרור, כי בו יהיה אחד ממיני הקניה.⁷

השחרור אינו מתואר כיציאה לחופשי של העבד אלא כשילוח שהאדון משלחו; מכך שהתורה מצאה לנכון להביע את הדברים באופן שבו האדון המשלח הוא הפועל, משמע שהאדון צריך לעשות פעולת שחרור, פעולה זו היא גט השחרור שהוא צריך לתת לעבד.⁸ נמצא שהרלב"ג מצא דרך ההולמת את פשט המקרא כדי ללמוד דין זה ולא נצרך לגזירה שווה.

2. שור שאין לו בעלים

כתוב במשנה (בבא קמא מד ע"ב):⁹

⁴ דברים כד, א.

⁵ ראה רי"ף קידושין ט ע"א (בדפי הרי"ף); רמב"ם הלכות עבדים ה, ד.

⁶ פרשת משפטים חלק ב בביאור כא, כו – עמ' 39.

⁷ ראה גם שם התועלת השמיני השורש השנים עשר (עמ' 164): "...ולפי שלא אמר בהם "לחופשי יצא" למדנו שהם חסרים שילוח; וענין השילוח הוא שיכתוב להם שטר שחרור, כמו שאמר בשפחה חרופה (ויקרא יט, כ): 'או חפשה לא נתן לה'..."

⁸ בהמשך הדברים מבאר הרלב"ג מנין שהשילוח הוא דוקא בגט: "וזה המין לבדו יתכן שיהיה בעבד, כי התורה לא חייבה העבד שיתן כסף לאדונו יפדה בו עצמו; עם שזה לא ימצא לו; וכן יתבאר במעט עיון שלא יתכן זה באחד ממיני הקניה זולתי בשטר. והנה ענין זה השטר הוא שיכתוב לו גט שחרור, יהיה ענינו שהוא בן חורין, ויתנו לו, ואז יהיה העבד כישראל; כמו שיתבאר ממה שאמר בשפחה חרופה: 'חפשה לא נתן לה, בקרת תהיה לא יומתו כי לא חפשה' (ויקרא יט, כ)". וראה שם הערה 76.

דיוקים באופן כתיבה בתורה

שור האשה, שור היתומים, שור האפיטרופים, שור המדבר, שור ההקדש, שור הגר שמת ואין לו יורשים – הרי אלו חייבים מיתה. רבי יהודה אומר: שור המדבר, שור ההקדש, שור הגר שמת – פטורים מן המיתה מפני שאין להם בעלים.

נחלקו תנא קמא ורבי יהודה בצורך בבעלים בשור שהרג אדם ודינו סקילה; לדעת תנא קמא השור נסקל גם אם אין לו בעלים (אף על פי שבמקרה שיש לו בעלים אין גומרין דינו של שור אלא בפני בעליו)¹⁰, ולדעת רבי יהודה מציאות הבעלים היא תנאי הכרחי לסקילת השור, ואם אין לו בעלים פטור מן המיתה.

הרמב"ם בהלכות נזקי ממון (י, ו) פסק כתנא קמא:

אין גומרין דינו של שור אלא בפני בעליו אם היו לו בעלים; אבל אם לא היו לו בעלים, כגון שור המדבר, ושור ההקדש, ושור גר שמת ואין לו יורשין, אם המית הרי זה נסקל, וגומרין דינו אע"פ שאין לו בעלים.

מקור דעתו של תנא קמא מבוארת בברייתא בגמרא בבבא קמא (מד ע"ב):¹¹

ת"ר: שור שבעה – להביא שור האשה, שור היתומים, שור האפטרופין, שור המדבר, שור ההקדש, שור הגר שמת ואין לו יורשין.

וביאר הרמב"ם בפירוש המשנה שם:

נכפלה מלת שור בתורה בדיני נזקי שור שבע פעמים, חד לגופיה, והששה לרבות אלו המנויין כאן והם שור האשה ושור האפטרופין וכו'.

כיון שהמילה "שור" מופיעה שבע פעמים בפרשת נוגח אדם, דהיינו שש פעמים יותר מהנצרך, נמצאנו למדים לרבות עוד ששה שוורים המנויים במשנה.¹²

הרלב"ג לעומת זאת ביאר את מקור הדין בדרך ההולמת יותר את פשוטו של מקרא; כך כתב¹³:

השורש הרביעי הוא שהשור שאין לו בעלים שהרג את האדם – נסקל. וזה, כי הוא מבואר כי כוונת התורה היתה בזה לסלק ההיזקים, ולזה לא התנה

⁹ מתוקן על פי כ"י קאופמן.

¹⁰ עיין בבא קמא מה ע"א. רמב"ם הלכות נזקי ממון י, ו. וראה בבא קמא קיב, כ"ב וסנהדרין יט, ע"א: "והועד בבעליו" – אמרה תורה: יבוא בעל השור ויעמוד על שורו".

¹¹ מתוקן על פי כ"י Escorial G-I-3 וכ"י נוספים.

¹² ראה גם תוספות שם ד"ה "שור שור שבעה": "חד לגופיה ושית לאתויי". וראה גם חידושי הרשב"א שם, ועוד.

¹³ פרשת משפטים, תועלות חלק ב, התועלת התשיעי השורש הרביעי – עמ' 168.

הרב כרמיאל כהן

בשור הנסקל שיהיו לו בעלים, אבל אמר: 'כי יגח שור', ולא אמר: 'כי יגח שור איש' כמו שאמר בשור שהזיק שור.¹⁴

הרלב"ג למד דין זה מהשוואת הפסוק העוסק בשור שהרג אדם "וְכִי יִגַּח שׁוֹר אֶת אִישׁ או אֶת אִשָּׁה וְנָמַת" (שמות כא, כח) עם הפסוק העוסק בשור שנגח שור "וְכִי יִגַּח שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ וְנָמַת" (שם שם, לה). בעוד שביחס לשור שנגח שור מצוינים בעליו של השור בביטוי הפותח "שור איש" (=שור של איש), בשור שהרג אדם אינו מצוין כן אלא "שור" בלבד. מכאן שבשור שהרג אדם אין הכרח שיהיו בעלים לשור כדי לקיים בו דין סקילה.

ג. סיכום

הצגנו שתי דוגמאות לשיטתו של הרלב"ג לקשור תורה שבעל-פה עם תורה שבכתב בדרכים חלופיות לדרכם של חז"ל. בשני המקרים בולט למדי הקושי לקבל את לימודם של חז"ל כלימוד לוגי, והרלב"ג הציע דרכים ההולמות יותר את פשוטו של מקרא.

¹⁴ ראה גם שם חלק ב בביאור כא, כח – עמ' 43: "והוא מבואר מצד הענין שהשור שאין לו בעלים יסקל גם כן כשהמית את האדם, כי הכוונה היתה בזאת המצוה לסלק ההיזקים הממיתים האנשים, ולא יצטרך לגמור דינו בפני בעליו, כי אין לו בעלים".